

Dějiny pražské univerzitní estetiky — závěr a výhled

Václav Smyčka

Ústav pro českou literaturu AV ČR
vsmycka@volny.cz

Druhým dílem publikace *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem* s podtitulem *Závěr rané pražské univerzitní estetiky ve středoevropských souvislostech 1805–1848* se uzavírá rozsáhlý projekt estetiky Tomáše Hlobila zaměřený na dějiny pražské univerzitní estetiky v předherbartovském období. Monografie zahrnuje řadu studií a dílčích kapitol publikovaných autorem v uplynulých deseti letech a doplňuje předcházející díl věnovaný pražské univerzitní estetice v letech 1763–1805. Výsledný celek tak pokrývá institucionální a ideový vývoj jednoho z oborů filozofických studií v celém období, kdy filozofická fakulta tvořila povinný propedeutický základ všech dalších oborů právnické, lékařské a teologické fakulty. Šíře a soustavnost Hlobilovy odborné činnosti vytváří z jeho práce výjimečný projekt srovnatelný například s dílem Karla Kazbundy o katedře dějin téže univerzity.

Velký přínos Hlobilova zkoumání si uvědomíme, vezmeme-li v potaz četné obtíže, s nimiž se musí projekt tohoto typu potýkat. V první řadě je třeba vyrovnat se se základními heuristickými problémy, neboť nelze než vycházet z náročných rukopisných pramenů, především studentských zápisů přednášek, rozesetých v mnoha univerzitních i osobních fondech. Z hlediska dějin idejí nepředstavovaly české země dlouho do 19. století žádný uzavřený celek, ale naopak organicky spájely, zrcadlily a spoluvytvářely vlivy mnoha jiných středoevropských intelektuálních center. Zkoumání vědění této doby proto vyžaduje rekonstrukci celého tohoto intelektuálního horizontu, jehož samozřejmou součástí bylo dění na protestantských saských a pruských univerzitách, ve spřízněných katolických centrech německého jihu, v politickém centru monarchie Vídně, ale třeba i na univerzitě v haličském Lvově. Konečně třetí výraznou obtíž, s níž se každý podobný projekt musí vyrovnat, je specifická rakouského a českého kontextu oproti vývoji v protestantských zemích evropského Západu, a tedy nutnost vymezit se vůči velkým narativům dějin vědy, které jsou obvykle od zkušenosti těchto zemí odvozovány. Vycházíme-li totiž z „velkých událostí“ tradovaných dějinami estetiky, jako je rozvoj německého idealismu, jenského romantismu a nástup Hegelovy estetiky, budou hrát rozsáhlé oblasti střední Evropy roli jen poněkud opožděného epigona či spíše pasivního diváka. Teprve vezmeme-li si za výchozí bod konkrétní estetické diskuse v určitém geografickém prostoru, otevřou se tyto sevřené a jen zdánlivě logické modely mnohem dobrodružnější spleti alternativních přístupů.

Hlobil věnoval řešení všech těchto problémů nemalé úsilí. Jako první soustavně upozorňoval na význam rukopisných zápisů přednášek pro domácí intelektuální dějiny, systematicky je vyhledával a zhodnocoval. Názory domácích estetiků vždy pečlivě srovnával s dobovou estetikou vyučovanou na jiných univerzitách a lyceích střední Evropy. Rekonstruoval tak a mapoval překvapivě široký intelektuální horizont českých učenců této doby. S nemenší citlivostí přitom dokázal vyznačit specifické

nost Čech a monarchie v rámci tohoto kontextu a postavit ji do protikladu k navyklým „velkým dějinám“ prefigurujícím naše očekávání. Vývoj výuky přitom nesledoval pouze ve vztahu k obecným dějinám ideí, ale i k praktickým otázkám univerzitní správy a státního aparátu.

Zmíněné obtíže však Hlobilovu přístupu, přes jeho veškerou snahu vyrovnat se s nimi, vtiskly také některá omezení. Ten, kdo by od jeho monografií očekával plnokrevné dějiny podávající plastický obraz vývoje estetického myšlení, může být po jejich přečtení zklamán. Hlobilovy práce se vyznačují jistou plochostí, která nepramení jen z popisného stylu psaní, ale též z uniformnosti pramenů, s nimiž byl nucen pracovat. S tím souvisí také poměrně příkré vyčlenění „univerzitní estetiky“ jednak z dějin estetiky jako takové, jednak z dobového paradigmatu humanitních věd. Ačkoli Hlobil podrobně analyzuje každý z vybraných typů pramenů svázaných s univerzitními přednáškami, řadu textů vydaných univerzitními profesory mimo vlastní přednáškové řady (nemluvě o jejich vlastní literární, literárněkritické produkci či sběratelské činnosti) často opomíjí. Stejně tak přílišné soustředění se pouze na estetiku ve snaze vést jednotnou genealogii oboru odsouvá stranou koexistenci, splývání a vzájemné vymezování se více předmětů vyučovaných týmiž profesory. Hlobil nezohledňuje výrazněji část výuky věnovanou dějinám vzdělanosti, dějinám filozofie, poetiky či rétoriky, a podává tím poněkud omezený obraz historických aktérů i dobového vymezení oboru. Celému projektu je možné též vytknout, že zůstává stát na půli cesty mezi dějinami idejí a dějinami institucionálními, neboť myšlenky formulované mimo univerzitní přednáškové řady jej nezajímají, ale podrobněji nezachycuje ani mocenské vyjednávání uvnitř fakulty, materiální a finanční poměry výuky a přehled o biografiích a kariéřním postupu historických aktérů.

Všechny tyto nastíněné výrazné kvality i nedostatky Hlobilova projektu se promítají do jeho poslední monografie a jejích jednotlivých kapitol. Hlobil práci sestavil z patnácti povětšinou již dříve publikovaných a pro účel knihy přepracovaných studií, které rozdělil do tří bloků. První blok tvořící téměř polovinu knihy shrnuje Hlobilův výzkum postavení estetiky na středoevropských univerzitách a lyceích, založený na pramenech úřední povahy, jako jsou každoročně vytvářené seznamy přednášek filozofických fakult. Hlobil na základě těchto pramenů podává pohled jednak na postavení výuky estetiky na vybraných univerzitách a lyceích v habsburské monarchii, respektive její pozdější „rakouské“ části, jednak na postavení oboru v rámci univerzit německých zemí. Ačkoli v Hlobilově výběru lze postrádat některé zajímavé instituce (v rámci habsburské monarchie například v mnohém s pražskou univerzitou spřízněné lyceum v Linci či univerzitu v Krakově) a nesouhlasit s některými jeho vývody (úbytek hodin estetiky ve Würzburgu měřený po roce 1808 nemusí být záměrem rakouské správy, ale spíše důsledkem ekonomického rozvratu státu v závěru koaličních válek) — výsledný přehled je zajisté pro svůj geografický záběr ohromující. Teprve v tomto měřítku kupříkladu vynikne odlišnost vývoje estetiky v protestantských zemích, a zvláště pak na pruských univerzitách spojujících estetiku s idealistickou filozofií, od spíše prakticky a didakticky pojímané estetiky katolických zemí. Příklad některých univerzit v říši (např. v Lipsku, Würzburgu či Freiburgu im Breisgau) ukazuje dále mnohem širší fasetu přístupů, než je na pruských univerzitách pěstovaný idealismus a psychologizující synkretismus rakouských ústavů, což přispívá k rozbití teleologické představy o jednoduše pokrokovém a zpátečnickém přístupu dobové estetiky.

Právě pro tuto první rozsáhlou část knihy platí také ona již zmíněná plochost výkladu vyplývající z monotónnosti pramene. Soustředění se na jeden typ pramene povětšinou seriálové povahy, podávající pouze informace o počtu vyučovaných hodin estetiky, jejich povinnosti či volitelnosti, jménu vyučujícího či o oficiálně předepsané učebnici, předem limituje možné výsledky zkoumání. Rozsáhlé pasáže těchto kapitol vytváří dojem převyšprávených pramenů, přičemž se čtenář nemůže zbavit dojmu, že jejich formalizovaný a seriálový charakter by bylo vhodnější podat v přehledné tabulce než v souvislém textu. Důraz na formalizovaný typ pramene překvapí obzvláště, vezmeme-li v potaz, že sám Hlobil v jiné kapitole tvrdí, že informace uvedené v těchto seznamech, jako je např. státně předepsaná učebnice, odpovídaly jen málokdy skutečné náplni vyučování. Soustředění se pouze na tento typ pramene a jeho převyšprávení pak vede k opominutí řady zásadních informací, které by globální perspektivu jeho syntézy výrazně posílily. Hlobil například neregistruje pohyb profesorů estetiky v rámci monarchie ani specifickou roli jednotlivých kateder. O jednotlivých profesorech, jako byli například Lvovský August Kunzek a Ignatz Pollak, se čtenář nedozví, že šlo o odchovance jiných, pro Hlobilův výklad podstatných kateder (v prvním případě olomoucké, v druhém pražské), stejně jako se nedozví ani nic o odlišných funkcích jednotlivých kateder uvnitř monarchie.

Právě zmíněný Pollak je přitom dobrým příkladem, na němž lze ukázat, co touto jednostranností uniká z našeho zorného pole. Tento český gymnaziální profesor byl nejdříve v roce 1811 odmítnut (mimo jiné Bolzanem) jako nejtalentovanější, avšak nežádoucím německým idealismem nejvíce ovlivněný kandidát při obsazování stolice estetiky v Praze, avšak jen o tři roky později se mu podařilo uplatnit se s tímž profilem na univerzitě ve Lvově. Stejný scénář se několik let předtím odehrál také v případě českých filozofů a historiků Michaela Wenzela Voigta a Marka Antona Gotsche, kteří byli zapálení pro Kantův a Fichtův idealismus a tvůrčím způsobem jej sami rozváděli. Na základě těchto paralel se rýsuje domněnka, že právě zdánlivá „periferie“ monarchie, jako byla univerzita ve Lvově, v této době fungovala coby místo, kam bylo možné odsunout nadané intelektuály zasažené příliš radikálním idealismem (obzvláště ty z Čech, tj. ovládající zpravidla i slovanský jazyk) a současně jim dát šanci na této periférii rozvinout své schopnosti. Teprve takové srovnání by pak podalo plastický obraz o mocenském vyjednávání uvnitř institucí, o postavení jednotlivých kateder v rámci monarchie, a ukázalo způsoby, jakými se Rakousko vyrovnávalo s impulzy německého idealismu. Aby bylo možné prozkoumat a potvrdit tyto otázky, bylo by ovšem zapotřebí nespokojit se pouze s formalizovanými přehledy seznamů přednášek, ale bylo by nutné analyzovat též materiály dokumentující kariérní postup a konkurzní řízení, jak se o to na vybraném příkladu pražského konkurzu z roku 1811 pokusil již ve třicátých letech 20. století Eugen Lemberg.¹ Je ovšem zřejmé, že takovéto zkoumání by muselo postupovat výběrově a místo plošného vyčerpávajícího popisu pramenů by muselo přistoupit k syntetičtějšímu vytyčení ideálních typů a jejich empirickému přezkušování.

1 Lemberg, Eugen: Die Besetzung der Lehrkanzel für Aesthetik an der Prager Universität im Jahre 1811: Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Idealismus in Böhmen und zu einer Böhmisches Geistesgeschichte in Generationen. *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 68, 1930, s. 55–70.

Druhá část práce, zaujímající takřka celý zbytek knihy, se vyznačuje výrazně odlišným charakterem. Místo plošného přehledu zde Hlobil podává koncentrovanou analýzu konkrétních textů jednotlivých estetiků pražské univerzity. Tyto dílčí analýzy jsou obvykle koncipovány buďto jako srovnání přednášek více autorů, nebo jako zodpovězení konkrétní, předem vytyčené otázky. Sevřenější prostor a jasně čitelné problémové tázání zde Hlobilovi pomáhá rozvinout mnohem živější výklad. Nejzajímavější se přitom jeví rozbor Schillerova vlivu na pojetí studia estetiky Josepha Geoga Meinerta, který ústí ve srovnání Meinertovy nástupní přednášky s přednáškami jeho předchůdců a následovníků (s. 113–128), zkoumání vlivu Kantovy estetiky na přednášky Johanna Heinricha Dambecka (s. 143–152) a představení katolicky idealistické estetiky Antona Müllera (s. 181–229). Zatímco v prvním případě Meinertovy nástupní řeči zdůrazňuje Hlobil roli německého idealismu (byť v Schillerově výrazně zjednodušené podobě), v druhém případě naopak argumentuje proti tezi o zásadním vlivu Kantovy idealistické estetiky na Dambeckovy přednášky. Konečně v třetím případě Hlobil doceňuje specifčnost Mülleraova religiózního přístupu a klade ji odvázně jako samostatnou alternativu k německému idealismu. V těchto třech tezích Hlobil působivě načrtává složitý proces vyrovnávání se rakouského prostředí s impulzy tohoto proudu estetiky a z nové perspektivy zodpovídá otázky, které se objevily již v první části knihy. Působivým se přitom jeví jeho líčení posunů „velkých teorií“ v konkrétních textech našich estetiků. Shrňme tedy jádro Hlobilova výkladu: zatímco Meinertovy přednášky z období 1805–1811 měly být podle něj vrcholem pronikání německého idealismu do Čech, nástup Dambecka vedl k jeho odrazení, přičemž Müllerovy přednášky již představovaly snahu o inovativní vytvoření vlastní rakouské alternativy k německému idealismu.

Tuto zápletku nalezneme už ve výše zmíněné studii Eugena Lemberga z roku 1930, která uvádí další dokladový materiál ve směru Hlobilových tezí. V celku je tedy možné s tímto výkladem souhlasit. Hlobilově argumentaci však lze vytknout také několik slabín. Ne úplně přesvědčivě působí skutečnost, že ani Lemberg, ani Hlobil neměli v ruce nezvěstné Meinertovy přednášky a na jejich idealistický charakter usuzují pouze z tištěné nástupní řeči. Nejistotu vyvolává i Hlobilova teze, že tištěný zápis Dambeckových přednášek odráží názory jejich editora Josepha Adolfa Hanslika a čistopis Dambeckových přednášek z pera téhož naopak profesurovy autentické názory (toto rozlišení má být důkazem o minimálním vlivu Kanta na skutečné znění Dambeckových přednášek). Zatímco Hlobil tuto tezi formuluje zpočátku opatrně jen jako domněnku, v průběhu výkladu jí přikládá stále větší váhu, až ji nakonec — bez uvedení dalších argumentů — považuje za prokázanou skutečnost (s. 169). Nedůvěru vzbuzuje také Hlobilovo tvrzení, že suplentem, vyučujícím v době mezi odchodem Meinerta na jaře 1811 a nástupem Dambecka v srpnu 1812, byl pražský gymnazijní učitel poetiky Johann Häßler. O tom totiž dobový tisk uvádí, že zemřel již 9. srpna 1811. Häßler tedy nemohl, jak se Hlobil domnívá, suplovat ročník 1811/1812.²

Ještě překvapivější je však skutečnost, že Hlobil, který si plným právem zakládá na jinak výborné heuristické stránce své práce a často ji staví do popředí své argumentace, úplně opominul přednášky z estetiky zapsané Peterem Eduardem Bolza-

2 Wedekind, Karl: *Geist der Zeit*, sv. 4. Herdersche Buchhandlung, Freiburg — Konstanz 1811, s. 472.

nem, bratrem slavného Bernarda, na Karlo-Ferdinandově univerzitě právě v roce 1811/1812. Přednášky, nacházející se v pozůstalosti Petera Eduarda Bolzana v Památníku národního písemnictví, podávají výklad o vznešenu a krásnu, géniovi, komičnu, naivnu a o vkusu, přičemž již na první pohled je zřejmé, že čerpají mnohé prvky ze Schillerových estetických spisů (především jeho pojetí krásna a naivity), stejně jako z *Kritiky soudnosti* Immanuela Kanta (část Kantova pojetí vznešena). Objevují se zde také četné odkazy na britskou literaturu, kupříkladu na Laurence Sterna jako příklad komična. Vzhledem ke skutečnosti, že v ročníku 1811/1812 navštěvoval společně s Peterem Eduardem Bolzanem kurz estetiky podle všeho také jeho spolužák Václav Hanka, je pro nás podstatné také zjištění, že přednášky jmenují Ossianova líčení bitev (jeden z domnělých zdrojů estetiky *Záboje z Rukopisu královédvorského*) jako nejlepší příklad vznešena. Také Schiller často slouží za příklad vznešeného projevu, konkrétně jeho *Das Lied von der Glocke*. Je tedy zřejmé, že idealismus výrazně ovlivňoval přednášky estetiky ještě i v těchto letech, byť autoři jako Kant byli záměrně jmenováni jen nepřímo v obecných souvislostech a Schiller byl v přednáškách explicitně uváděn raději jako spisovatel než estetik.

Problém je, že z Bolzanova zápisu ani z toho, co víme o klíčových letech 1811/1812, není zřejmé, kdo byl autorem těchto přednášek. Hlobilem předpokládaný suplent Häßler zemřel, jak víme, již na počátku srpna 1811, a nemohl tedy v zimním semestru třetího ročníku (metafyziky) Bolzanových filozofických studií, tedy v roce 1811/1812, přednášky vést. Dambeck v tuto chvíli byl jen jedním z uchazečů Meinertem uvolněném postu, a to, jak víme z Lembergova průzkumu konkurzního řízení, v této fázi řízení spíše nepříliš dobře hodnoceným. Je tedy možné, že se jedná o přednášky přesluhujícího Meinerta (Meinert se ještě v prosinci 1811 účastnil univerzitních akcí), což by nám umožnilo udělat si konečně skutečnou představu o jeho působení. Může se jednat ale i o přednášky úplně jiného suplenta. Hlobilovu zkomání se tak každopádně otevírá ještě další dosud nezohledněné pole a možnost specifikovat naše znalosti o vývoji univerzitní estetiky v těchto klíčových letech, kdy docházelo k nejnvýraznějšímu vyrovnávání se s idealistickými impulzy.

Zbývá zmínit se ještě o poslední části Hlobilovy práce, nadepsané *Dodatek*, jež má zřejmě v knize tvořit syntetický svorník ostatních studií a její závěr. Sestává ze dvou útlých studií, z nichž první se zaměřuje na recepci britské estetiky na Karlo-Ferdinandově univerzitě a druhá na celkovou pozici rané pražské univerzitní estetiky v rakouské univerzitní estetice. První studie líčí postupný úbytek britské senzualistické estetiky na pražské univerzitní estetice od přelomu 18. a 19. století, přičemž konstatuje, že se tento vývoj neliší od podobného vývoje na univerzitách jiných německých zemí. Podstatné je, že ačkoli se vliv britské estetiky od odchodu Augusta Gottlieba Meißnera na katedře zmenšoval, anglická literatura — jak ostatně dokládá i zápis přednášek Petera Bolzana — tvořila i nadále vítaný zdroj příkladů pro pražské estetiky. Proč však právě recepcí britské estetiky získává na tomto shrnujícím místě prominentní postavení, není z Hlobilova výkladu zřejmé.

Teprve druhá studie dodatku podává přehled o vývoji pražské estetiky od jejích počátků v šedesátých letech 18. století do roku 1848, kdy došlo k transformaci celé filozofické fakulty, a tvoří tak krátký závěr celého projektu. Autor zde v hrubých rysech zopakoval stručné charakteristiky výuky jednotlivých profesorů estetiky a otevřel otázku, v čem byla Praha v tomto ohledu v rámci monarchie ojedinělá, resp. jakou

hrála roli v celku monarchie. Odpověď na tuto otázku však Hlobil již nepodává a odkládá ji teprve na dobu, kdy bude prozkoumán větší objem rukopisných přednášek také na dalších univerzitách a lyceích monarchie. Tento otevřený a poměrně stručný závěr, který jen ve velice omezené míře zhodnocuje a koncepčně vytěžuje předcházející výzkum, je při rozsahu projektu poněkud překvapující — obzvláště vezmeme-li v potaz, že jen heuristickému popisu analyzovaných pramenů věnoval autor v knize rovnou dvě samostatné kapitoly.

Je ovšem možné, že tento poněkud nevyvážený důraz na pramennou základnu a upozadění syntetických soudů, který je příznačný pro více částí monografie, má odrážet přípravný charakter celého projektu. Autor sám o své práci ostatně na jednom místě knihy píše pouze jako o „vykročení směrem k patřičnému zkoumání pražské (rakouské) předherbartovské estetiky“ (s. 234, pozn. 3). Je tedy možné, že Hlobil považuje svoje dílo stále ještě za přípravnou část mnohem rozsáhlejší syntézy, jíž chystá v budoucnu překvapit své čtenáře. Ať je tomu jakkoli, jedná se zajisté o úctyhodný základ, který umožňuje vyrovnat se s mnoha obtížemi terénu. Tento základ zprostředkovává obdivuhodné množství cenných pramenů a upozorňuje na vztahy mezi nimi. Řada zásadních otázek týkajících se transferu estetických teorií, jejich křížení a posunů, vztahu estetiky k vývoji poetiky, literárních dějin a literárního pole či otázek dotýkajících se vyjednávání moci uvnitř akademických institucí a specifické funkce jednotlivých kateder v monarchii však stále ještě čeká na zodpovězení.

AD:

Hlobil, Tomáš: *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem. Závěr rané pražské univerzitní estetiky ve středoevropských souvislostech 1805–1848*. Togga, Praha 2016. 316 s.